

International Journal of Social Sciences

ISSN: 2587-2591

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.10.11>

Volume 6/1 Spring

2022 p. 239-254

DİLBİLİM TARİHİ BAĞLAMINDA RUS DİLBİLİMİN GELİŞİM SÜRECİ

DEVELOPMENT OF RUSSIAN LINGUISTIC IN THE CONTEXT OF LINGUISTIC HISTORY

Gamze ÜÇER*

ÖZ

Dilbilim, bağımsız bir bilim dalı olana kadar çeşitli aşamalardan ve gelişim süreçlerinden geçmiştir. Dilin evrensel yapısı aynı zamanda kendi içerisinde diğer dillerden ayrılan özellikleri dilbilim araştırmalarının temelini oluşturmaktadır. Dilbilim araştırmacıları bu temel üzerinde farklı görüşler ve inceleme alanlarına sahiptir. Dilbilim tarihi boyunca dil üzerine yapılan araştırmalar ve kullanılan yöntemler farklı okulların doğmasına neden olmuştur. Birbirlerinin çalışmalarından ve yöntemlerinden etkilenen bilim insanları, inceledikleri dilde benzer yöntem ve çalışmaları kullanmışlar, dönem dönem ise bu yöntem ve çalışmaların üzerine eklemeler yaparak dilbilim çalışmalarının genişlemesine ve gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Rusya'daki dilbilim çalışmaları için de benzer süreçler söz konusudur. Dilbilim alanında yapılan çalışmaların takipçileri olan Rus dilbilimciler gerek diğer bilim insanlarının çalışmaları ile benzer düzlemlerde faaliyet göstermiş gerekse yeni akım ve okulların kuruculuğunu üstlenmişlerdir. Başlangıçta sözlük çalışmaları ve dilbilgisi alanında yapılan araştırmalar, ilerleyen aşamalarda dilin doğası, dillerin karşılaştırılması, tarihsel yönlerinin değerlendirilmesi, dilin toplumsal ve ruhsal tarafı gibi açılardan değerlendirilerek gelişmiştir. Rusya'da dilbilim alanında yapılan çalışmaların yoğunluğu 19. yüzyılda giderek artmış ve 20. yüzyıl dilbilim çalışmaları için temel oluşturmuştur. 19. yüzyılda çalışmalarını gerçekleştiren Rus dilbilimciler bir yandan çağdaşlarını etkilerken öte yandan 20. yüzyıl

* Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, E-mail: gamze.ucer@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1033-6769, İstanbul, Türkiye.

dilbilimcileri için yol gösterici olmuşlardır. Bu çalışmanın amacı dilbilim tarihinden yola çıkarak Rusya’da dilbilimin gelişim evrelerini incelemek ve bu evreleri genel hatları ile ortaya koymaktır. Ayrıca çalışmada Rus dilbilimcilere ve Rus dilbiliminin tarihsel süreç içerisindeki gelişimine değinilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Dilbilim, Dilbilim tarihi, Rus Dilbilimi.*

ABSTRACT

Development of linguistics has gone through various stages until it became an independent science. The universal structure of the language, as well as the features that distinguish it from other languages, form the basis of linguistic research. Linguistics researchers have different views and fields of study on this basis. Throughout the history of linguistics, research on language and the methods used by these researches have led to the emergence of different schools. Scientists who were influenced from each others, used the same methods in the language they studied and from time to time they contributed to the expansion of linguistics by adding on these methods and studies.

Similar processes exist for linguistic studies in Russia. Russian linguists, who are followers of the studies in the field of linguistics, have been the founders of new movements and schools, while operating on a similar level to the studies of other scientists. In the beginning, dictionary studies and research in the field of dictionary and grammar studies have evolved into evaluation of nature of language, comparison of languages, evaluating historical aspects, social and spiritual aspects of language. The intensity of studies in the field of linguistics in Russia increased gradually in the 19th century and formed the basis for 20th-century linguistic studies. Russian linguists who carried out their studies in the 19th-century both influenced their contemporaries and became a guided 20th-century linguists. In this respect, the aim of the study is to examine the developmental stages of linguistics in Russia based on the history of linguistics and to reveal these stages in general terms. In addition, the studies of Russian linguists and the development of Russian linguistics in the historical process are mentioned.

Keywords: *Linguistics, Linguistics history, Russian Linguistics.*

GİRİŞ

“*Dilin bilimi; dilin bilimsel yöntemlerle incelenmesiyle uğraşan bilim dalı*” (İmer, vd., 2011: 92) olarak tanımlanan dilbilim diğer bilim dallarıyla kıyaslandığında nispeten yeni bir bilim dalı olarak kabul edilmektedir. Berke Vardar (2001: 21) dilbilimin ana hatlarını “*Genel olarak dil olayını ele alan, özel olarak da dilin çeşitli gerçekleştirmeleri sayılan doğal dillerin hem belli bir evredeki işleyiş düzenlerini hem de çeşitli evreler arasındaki değişimlerini inceleyen bir insan bilimi*” ifadesi ile çizmiştir. Vardar’ın dilbilime dair bu tanımından dilbilimin, dil olgusunu kendi içinde değerlendirirken aynı zamanda dilin işleyişini ve değişimlerini ele alan, merkezde insanın yer aldığı bir bilim dalı olduğu görüşüne varılmaktadır.

Dilbilimin diğer bilim dallarından ayrılması ve tamamen bağımsız bir bilim dalı olarak kabul görmesi uzun bir süreci kapsamaktadır. Dilbilim, dilbilgisi ve betikbilim çalışmalarından yavaş yavaş sıyrılarak 19. yüzyıl başlarında kendine özgü bir inceleme alanı olarak ortaya çıkmış (Vardar, 2001: 22) ve süreç içerisinde çeşitli inceleme alanlarına ve yöntemlerine ayrılmıştır. Söz konusu bu alanlar ve yöntemler farklı akım ve eğilimler içerisinde temsil edilmiştir. Bilimin evrensel oluşundan yola çıkarak alanda yapılan çalışmalar dilbilimin farklı ülkelerdeki temsilcilerini kimi zaman ortak bir paydada birleştirirken kimi zaman ise bilim insanları yapılan çalışmalara farklı yönlerden katkılarda bulunmuş ve dilbilimi bir üst seviyeye çıkarmayı amaçlamıştır.

Rusya’da dilbilimin gelişiminde benzer süreçlerden söz edebilmek mümkündür. Nitekim dilbilimin Rusya’da da bağımsız bir bilim dalı olarak kabul görmesi 19. yüzyılın başlangıcına dayanmaktadır. Daha önce yapılan çalışmalar dilbilimin ana gövdesini şekillendirmiştir ve dilbilim farklı bilim dallarının etkisinde gelişmiştir. Dilbilimin Rusya’daki temsilcileri, savundukları görüşler ve yaptıkları çalışmalar açısından diğer ülkelerdeki temsilcilerin görüş ve çalışmalarının takipçisi olurlarken aynı zamanda yeni akım ve okulların kuruluşunda öncül görev üstlenmişlerdir. Rus dilbilimcileri yaptıkları çalışmalarla Rusya’da dilbilimin önemli bir bilim dalı olmasına katkı sağlamışlardır. Yapılan çalışmaların çok yönlü doğası ve çeşitliliği üniversitelerde dilbilim kürsülerinin kurulmasına neden olmuştur. Böylelikle incelenen konulara farklı bakış açılarıyla ve ayrıntılı biçimde yaklaşma olanağı bulunmuştur.

Dilbilim Tarihi Bağlamında Rus Dilbilimin Gelişim Süreci

Dilbilim, bağımsız bir bilim dalı olana kadar çeşitli evrelerden geçmiştir. Söz konusu süreçte dil üzerine yapılan çalışmaların farklılığı ve çeşitliliği dilbilimin gelişiminde ve tarihinde belirleyici bir rol üstlenmiştir. Rus araştırmacı Şulejkova (2004: 11-12) dilbilim tarihini *Başlangıç Dönemi* (İ. Ö. 6. yüzyıl- 18. yüzyıl), *Karşılaştırmalı Tarihsel Dilbilim ve Dil Felsefesinin oluşumu* (18. yüzyıl sonu- 19. yüzyıl başlangıcı), *Karşılaştırmalı Tarihsel Dilbilimin Yükseliş Dönemi* (19. yüzyıl), *Neogrammatizm ve Dilin Toplumsallığı* (19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlangıcı), *Yapısalcılık* (1920-1960) ve *Çağdaş Dilbilim* (1970'den günümüze) olmak üzere altı döneme ayırmaktadır.

İ.Ö. 6. yüzyıl ve 18. yüzyıl tarihlerini kapsayan ve dilbilimin başlangıç dönemi olarak kabul edilen bu dönemde dilbilgisi olarak adlandırılan çalışmalar yapılmıştır. Dilbilimci Ferdinand de Saussure'e (1998: 27) göre "Eski Yunanlıların başlatmış olduğu özellikle de Fransızların sürdürdüğü bu çalışmaların temelinde mantık bulunmaktadır. Bu çalışmalar, doğrudan doğruya dile ilişkin bilimsel ve yarar gözetmeyen her türlü görüşten yoksundur. Söz konusu dilbilgisi çalışmaları yalnızca doğru biçimleri yanlış biçimlerden ayıracak kurallar koymayı amaçlar. Bu dönemde dilbilgisi arı gözlemden son derece uzak, görüş açısı da ister istemez dar kuralcı bir dal olarak kabul görür." 15. yüzyılda coğrafi keşiflerin başlamasıyla gelişen ticari ilişkiler ve 16.-17. yüzyıllarda gerçekleştirilen geziler, Avrupalıların yeni dillerle tanışmasına yol açmıştır. Söz konusu dönemde dil materyallerinin sınıflandırılması, uluslararası dilin oluşturulması, dillerin gelişimi ve kökenlerine ilişkin sorunlara yönelik incelemeler, rasyonel dilbilgisinin evrenselliği üzerine çalışma, normatif (ayarlayıcı) dilbilgisi kuralları oluşturma ve sözlük hazırlama gibi konular dilbilimcilerin çalışma alanlarını oluşturmaktadır. Metinlerin dil bağlamında sınıflandırılması çok dilli sözlükler aracılığıyla yapılır. Bu sözlüklerden ilki Peterburg Bilimler Akademisinde akademisyenlik yapan dilbilimci Petr Semenoviç Pallas (1741-1811) tarafından oluşturulmuştur. Dört ciltten oluşan *Tüm Dillerin ve Lehçelerin Karşılaştırmalı Sözlüğü* (Srvnitelnie slovari vseh yazıkov i nareçiy) 1787-89 yılları arasında yayımlanmıştır. Bu sözlük, Rusça sözcüklerin iki yüz dildeki karşılığında oluşmaktadır (Şulejkova, 2004: 34-35).

18. yüzyılın sonunda gerçekleşen karşılaştırma çalışmaları tarihsellik ilkesi ile birlikte 19. yüzyılda dilbilimin temel ilkesi hâline gelecektir. 19. yüzyılın başlangıcında Rusya’da dilbilim çalışmalarında gözlemlenebilir bir yoğunluk bulunmamaktadır. Genel itibariyle dilbilimin başlangıç döneminde ağırlık kazanan dilbilgisi çalışmaları Rusya’da 19. yüzyılın başlangıcında da etkisini sürdürmektedir. Yüzyılın başında Harkov Üniversitesi profesörlerinden İvan Stepanoviç Rijski (1755-1811) dilin doğasına mantıksal-dilbilgisel bir görüşle yaklaştığı *Filoloji Alanına Giriş* (Vvedenie v krug slovesnosti, 1806) adlı çalışmasını kaleme almıştır. Rijski, sözcüklerin düşüncelerimizin temel işareti olduğu görüşünü savunmuştur. Bu görüş, daha sonra Ludvig Kondratyeviç Yakob (1759-1827) tarafından *Rus İmparatorluğu’nun Liseleri İçin Genel Dilbilgisinin Anahatları* (Naçertanii vseobşşey grammatiki dlya gimnaziyy rossiskoy imperii, 1812) adlı çalışmada geliştirilmiştir (Konıraşov, 1978: 82).

19. yüzyılın 60’lı yıllarına kadar Rusya’da dilbilgisi kitaplarının büyük çoğunluğunu Nikolay İvanoviç Greç’in (1787-1867) *Ayrıntılı Rusça Dilbilgisi* (Prostrannaya russkaya grammatika) adlı eserinde topladığı çalışmalar oluşturmuştur. Bu çalışmalar, arkaik özelliklere sahip olmalarından dolayı dönemin büyük edebiyatçısı Aleksandr Sergeyeviç Puşkin (1799-1837) tarafından olumsuz tepkiler almıştır (Konıraşov, 1978: 82). Puşkin’e göre Rus dili tüm Avrupa dillerinden üstündür, Puşkin, her şeyin Rusya’da ve Rus dilinde ortaya çıkması gerekliliğine inanır. Rus şiirindeki başarıları dikkat çekerek, Rus edebi dilindeki bu başarıların politika ve felsefede gerçekleşmediğini ve metafiziksel dilin oluşmadığını belirtir (Vinokur, 1991: 83). Puşkin’in dile bakış açısı çağdaşları tarafından da benimsenecektir. Özellikle dönemin Rus eleştirmeni Vissarion Grigoryeviç Belinski’nin (1811-1848) Puşkin’in dil geleneğini sürdürmede önemli katkıları olduğu görülmektedir. *Rus Gramerinin Temeli* (Osnovaniya russkoy grammatiki) adlı çalışması Rus dili uzmanlarının birçoğu tarafından onaylanmıştır. Belinski, söz konusu çalışmada dilin kökeni, dil ve düşünce arasındaki ilişki, dili geliştiren kuralların birliği gibi güncel sorunlara değinmektedir (Filkova, 1976: 97). Belinski’nin yanı sıra Puşkin’in belirttiği Rus edebi dilindeki söz konusu başarıları Rus Devrimci Demokratları Nikolay Gavriloviç Çernişevski (1828-1889), Nikolay Aleksandroviç Dobrolyubov (1836-1861) ve Aleksandr İvanoviç Hertsen (1812-1870) de toplumsal-siyasal ve eleştirel çalışmalarında sürdürmüşlerdir.

Rus dilbilimcileri arasında *Yaşayan Büyük Rus Dilinin Açıklamalı Sözlüğü*, (Tolkoviy slovar jivago velikorusskogo yazıka, 1863-1866) adlı sözlüğü derleyen Vladimir İvanoviç Dal'ın (1801-1872) önemli bir yeri bulunmaktadır. Dal'ın sözlüğü, iki yüz bini aşan sözcük sayısı ve otuz bine yakın atasözü ve deyimden oluşmaktadır (Konıraşov, 1978: 84). Sözlükte sözcüklerin açıklamalı anlamları ile birlikte sözlükte atasözleri, deyimler ve bilmeceler de yer almaktadır.

Genel olarak dilbilim tarihinde 19. yüzyılın başlangıcında *Karşılaştırmalı-Tarihsel Dilbilim* dönemine girilir. Bu dönem yalnızca dilbilimin ihtiyaçlarından doğmaz aynı zamanda Avrupa ülkelerinin ve Rusya'nın toplumsal gelişim koşullarına bağlı olarak da ortaya çıkar. Bu koşullardan yola çıkarak dilbilimciler tarafından yeni bir yöntem geliştirilir. Adının Karşılaştırmalı-Tarihsel olmasından da anlaşılacağı üzere yöntemin temel ilkelerini karşılaştırma (akraba diller arasında) ve tarihsellik oluşturmaktadır. Henüz 18. yüzyılda dillerin karşılaştırmalı bir analizinin gerekliliği konusunda yapılan teorik çalışmalarla birlikte karşılaştırmalı açıklamalı deneyler yapılır. Bu alanda Rusya'da Mihail Vasilyeviç Lomonosov'un (1711-1765) önemli çalışmaları mevcuttur. Lomonosov, 18. yüzyılın ilk yarısında Slav Dillerinin Baltık, Alman, Yunan ve Latin Dilleri arasındaki ilişkisi üzerine çalışmalar yapmıştır (Şulejkova, 2004: 43). Dilbilime ilgisi büyük olan Lomonosov, Rusça ve Eski Slav Dillerini ve bu dillerin tarihini birbirinden keskin sınırlarla ayırmıştır. Özellikle Rusçanın sözcük dağarcığındaki sözcüklerin hangi dillerin kökenlerinden geldiklerine dair ortaya attığı "üç biçem" öğretisi Rus diline tarihsel bir bakış içermektedir. Sözcükleri *düşük, orta, yüksek* olmak üzere değerlendirdiği *üç biçem teorisine* göre Lomonosov, edebi değerlendirmeler yaparken yapıtların içerdikleri Slavca ve Rusça sözcüklerin oranına dikkat çekmektedir (İnanır, 2008: 87). Lomonosov, 1755 yılında kaleme aldığı *Rusça Dilbilgisi* (Rossiyskaya grammatika) adlı eserinde Latin, Yunan, Alman ve Slav dillerini birbirinden ayırmakta ve dillerin bin yıl süren tarihsel bir farklılaşma sürecinin sonunda Slav dillerinin Slavca ve Baltık dilleri, yeni Slavcanın ise Rusça ve Lehçe olarak ayrıldığını öne sürmektedir (Lomonosov, 1952: 652-653). Adı geçen çalışmasında Lomonosov, akraba dillerin gelişimindeki belirli kuralları tespit ederek Yunanca, Latince, Fransızca ve İtalyancanın etimolojik olarak birbirine özdeş sözcüklerini karşılaştırmakta ve tarihsel olarak birbirine yakın bu dillerin sözcüklerindeki yapısal ve fonetik değişimleri ana hatları ile göstermektedir (Lomonosov, 1952: 659-660). Dilbilim araştırmacısı Çemodanov

(Çemodanov, 2018: 8) *Rusya’da Karşılaştırmalı Dilbilim* (Srvnitelnoe yazıkoznanie v Rossii) adlı çalışmasında Lomonosov’un dilbilim alanındaki önemine “*Lomonosov’un çalışmaları her ne kadar yalnızca akraba dillerin karşılaştırmalı ve tarihsel çalışılmasının önemine ve verimliliğine ilişkin ipuçları barındırıp bu yöntemin uygulanmasına dair örnekler sunsa da, Lomonosov’un söz konusu alandaki önemi çok büyüktür.*” sözleriyle değinmektedir. Dilbilim tarihsel gelişiminde 19. yüzyıla gelindiğinde ise bu yüzyılın karşılaştırmalı çalışmalarda verimliliğin arttığı bir dönem olacağı görülmektedir.

18. yüzyılın sonu 19. yüzyılın başlangıcında eski Hint Dilinin, dillerin araştırma alanlarında yer aldığı ortaya çıkmıştır. Böylelikle Hint-Avrupa Dillerinin akrabalık sorunu daha güncel hâle gelmiştir. Antik Hint dilbilgisi geleneğine dayanan ilk Sanskrit dilbilgisinin fonetik ve morfolojik yapısının ayrıntılı bir açıklama ile yayınlanması onun birçok Avrupa dili ile karşılaştırmasını mümkün kılmıştır. Bu durum Hint-Avrupa Dillerinin akraba olup olmadıkları sorununun üzerinde durulmasında belirleyici bir rol oynamış ve Hint-Avrupa karşılaştırmalı dilbilgisinin ortaya çıkması için temel oluşturmuştur. Karşılaştırmalı dilbilgisi araştırmalarının, özellikle Hint-Avrupa dilleri hakkında yapılan çalışmalardaki gelişimin ilk döneminin eski Hint geleneğinden önemli derecede etkilendiği görülmektedir. Söz konusu dönemde dillerin incelenmesinde eldeki verilerin bilimin ihtiyaçlarını karşılamasına rağmen hem dilbilimde ortaya çıkan yeni problemleri hem de toplumsal ilerleme koşullarını inceleyebilmek amacıyla yeni kavramsal çıkış noktalarına, açık bir biçimde analiz edilebilecek tamamen yeni verilere, bu verilerin hazırlanması ve sistematik bir biçimde tasnif edilebilmesi için yeni bir vizyona ve yönetime ihtiyaç bulunmaktadır. Bu açıdan dilbilim de dâhil olmak üzere bilimde “tarihsellik” ilkesi yavaş yavaş temel kazanmış ve evrensel olarak kabul edilmiştir (Amirova vd. : 2005, 232).

Dilleri birbirleri ile karşılaştırma yöntemine tarihsellik ilkesinin de eklenmesiyle karşılaştırmalı-tarihsel dilbilimin bilimsel bir yöntem olarak kabul edilmesi 19. yüzyılın başlangıcına denk gelmektedir. Bayrav (1998: 62) “*Dilin kökeni sorunu üzerinde yoğunlaşan mantıksal dilbilgisi alanındaki çalışmaların, yerini 19. yüzyılın başında dilbilimde betimleyici yönetime bıraktığını ve bu yönetime dillerin akraba olup olmadıklarını arama, diller arasında bir yakınlık varsa akrabalık derecesini belirtme gibi etmenlerle tarih boyutunun da eklendiğini belirtir.*” Üçok (2004: 197-198) ise “*1784 yılında İngiliz William Jones’un Sanskritçe’nin önemli Avrupa dilleri ile olan ilişkisine dikkat çekmesi ile yer bulan*

dillerin karşılaştırılması yöntemini 1808 yılında Friedrich von Schegel'in "Über die Sprache und Weisheit der Indier" adlı çalışmasının belirlediğini" ifade eder.

Karşılaştırmalı-tarihsel dilbilimin temellerinin tam olarak atıldığı 19. yüzyılda Alman ve Baltık dillerindeki Karşılaştırmalı-Tarihsel Dilbilim alanında yapılan çalışmalara ek olarak Rusya'da da Slav Dillerinde aynı alanda çalışmalar yapılır. Rusya'da bu alandaki çalışmalarla öncülük eden Rus bilim adamı Aleksandr Hristoforoviç Vostokov (1781-1864)'dur (Konıraşov, 1978: 54). Vostokov, çağdaşları Jakob Grimm (1785-1863), Rasmus Christian Rask (1787-1832) ve Franz Bopp (1791-1867) ile karşılaştırmalı-tarihsel dilbilimin kurucusu olarak kabul edilmektedir. Dilleri karşılaştırmalı-tarihsel yöntemle inceleme uygulamasını benimseyen Vostokov, bu alandaki çalışmalarını Rus ve Slav Dilleri üzerine yaparak Slav Dilleri arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya çıkarmayı amaçlamış ve bu amacını gerçekleştirirken sistematik bir yöntem kullanmıştır. Vostokov'un *Slav Dili Üzerine İnceleme* (Rassujdeniye o slavyanskomo yazıke, 1820), *Rusça Dilbilgisi* (Russkaya grammatika, 1831), *Bölgesel Büyük Rus Dilinin Sözlüğü Denemesi* (Opit slovaryya oblastnogo velikorusskogo yazıka, 1852), *Kilise Slavcası Sözlüğü* (Slovar tserkovnoslavyanskogo yazıka, 1858-1861) gibi çalışmaları bulunmaktadır. Vostokov, çalışmalarında Eski Slav Dillerini ve Eski Rus Dilini birbirinden ayırt etmesine rağmen, Eski Slav Dilinin Rus Dili üzerindeki etkisini kabul etmiş ve Slav Dillerinin karşılaştırmalı-tarihsel fonetiği üzerine önemli katkılarda bulunmuştur (Konıraşov, 1978: 55). Slav Dillerine ait bilgilere Alman bilim insanlarının çok az hâkim olduğunu fark ettikten sonra söz konusu dilleri karşılaştırmalı-tarihsel çalışmalarla tanıtarak uluslararası bir ün kazanan Vostokov, yöntemin ana hükümlerini bağımsız bir biçimde oluşturmuştur. Ayrıca dili dönemlere ayırma kavramı, ses yasalarının formülleştirilmesi, proto-dilsel durumun yeniden inşasında yaşayan dillerin ve lehçelerin verilerini kullanma ihtiyacı gibi birçok açıdan bilimsellikte bağdaşan çalışmalar, Vostokov'un ismi ile ilişkilendirilmektedir (Voloşina, 2004: 69).

Bu aşamadan sonra Rusya'da Slav filolojisi hızla gelişmeye başlamıştır. Üniversitelere dilbilim kürsüleri kurulmuştur. Bunlardan biri 1863 yılında Moskova'da kurulan *Hint-Avrupa Karşılaştırmalı Dilbilim* kürsüsüdür. Başlangıçta Pavel Yakovleviç Petrov'un (1814-1875), Petrov'un ölümünden sonra 1876 yılından itibaren ise Filipp Fedoroviç Fortunatov'un (1848-1914) başkanlığında çalışmalar yürütülmüştür.

Peterburg'da İvan Aleksandroviç Boduen de Kurtene (1845-1929), Harkov'da İvan Vyaçesloviç Netuşil (1850-1928), Kazan'da Vasiliy Alekseyeviç Bogoroditskiy (1857-1941) dilbilim üzerine dersler vermişlerdir (Konıraşov, 1978: 85).

19. yüzyılın 60'lı ve 80'li yılları arasında dilbilim, dile tek taraflı yaklaşan mantıksal ve doğalcı kavramların üstesinden gelen tarihsellik ilkesinin sağlamlaştığı ve dilin toplumsallığının kültürel ve ruhbilimsel bir olgu olarak anlaşıldığı çalışmalarla ilerlemiştir. Dilbilim tarihinin bu döneminde karşılaştırmalı dilbilim, tarihi ve felsefi, mantıksal ve ruhbilimsel yönden gelişmektedir. Rusya'da dilbilimin felsefi ve toplumsal-politik tarafına Karl Marx (1818-1883) ve Friedrich Engels'in (1820-1895) çalışmalarından, Nikolay Gavriloviç Çernişevski'nin (1828-1889) makalelerinden ulaşılabilmektedir (Koduhov, 2017: 37). Söz konusu dönemini dilbilimsel araştırmalarda çeşitliliğin oldukça fazla olduğu bir süreç olduğu belirtilebilir.

Dönemin dilbilim çalışmalarında birbirinden farklı ancak birbirlerinin temelleri üzerine kurulu *Mantıksal-Dilbilgisi Akım*, *Ruhbilimsel Akım*, *Yenidilbilgici Akım*, *Toplumbilimsel Akım* gibi yönelimler ortaya çıkmıştır. Rusya'da Mantıksal-Dilbilgisi Akım alanında Fedor İvanoviç Buslaev'in (1818-1897) çalışmaları bu alanın gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Buslaev, teori ve pratiğin birliğinden yola çıkarak, filolojik ve dilbilimsel gelenek arasındaki ilişkiyi, dilbilgisinin mantıksal normatif ve tarihsel temeli bağlamında merkezi bir konuma yerleştirir (Koduhov, 2017: 38). Buslaev, mantıksal ilkelerle birleştirilmiş dilsel olguların bunların içinde özellikle sözdizimsel (sentaks) olanların, karşılaştırmalı ve tarihsel bir analizine ulaşmayı hedeflemiş, bu hedefe ulaşmak için de uzlaşma yolunu ve eklektizmi tercih etmiştir (Vinogradov, 1978: 70).

Dilbilimindeki Ruhbilimsel Akım ise doğalcı ve mantıksal akımın temsilcilerinin öğretilerine tepki olarak ortaya çıkmıştır. Zihinsel aktivite ile konuşma psikolojisi arasındaki bağlantı, bu akımın karakteristik özelliğidir (Koduhov, 2017: 38). Rusya'da dilbilimin ruhbilimsel yönelimi ile ilgili çalışmalarda Aleksandr Afanasyeviç Potebnya (1835-1891) ön sıralarda yer alır. Potebnya, öncelikle dilsel yaratıcılığın psikolojik temelleri ile ilgilenir. Dili, insan düşüncesinin genel evrimi ile bağlantılı olarak dilbilgisel ve semasiolojik bakış açısıyla inceler (Konıraşov, 1978: 88). Dilbilimci, *Rusça Dilbilgisi Üzerine Notlar* (İz zapisok po russkoy grammatike) adlı üç ciltten oluşan çalışmasında 1890'lı yıllarda kaleme

aldığı tarihsel-anlambilim üzerinde yoğunlaştırdığı araştırmalarını *İsim Kategorisinde Anlamın Değişimi ve Yerine Başka Kategorilerin Yerleşimi Üzerine* (Ob izmenenii znaçeniya i zamenah suşestvitelnogo) adlı çalışmasıyla sunar. Bu çalışmada Potebnya, sözcüğün tarihsel anlamına bakarken dilin tarihsel gelişiminin de dikkate alınması gerektiğini öne sürer (Potebnya, 1968: 5).

19. yüzyılın ikinci yarısında dilbilim alanında yapılan çalışmalar *Yenidilbilgici* (Junggrammatiker) okulunun kurulmasıyla yeni bir yönelim kazanmıştır. Yenidilbilgiciler, Tarihsel-Karşılaştırmalı Dilbilim ilkelerine ruhbilimsel etkenlerin de eklenmesiyle Tarihsel-Karşılaştırmalı Ruhbilimsel Dilbilim çerçevesinde çalışmalarını ilerletmişlerdir. Tarihsellik ve ruhbilim, Yenidilbilgici sistemi betimleyen iki ana ilkedir. Yenidilbilgiciler, mevcut dillerin, dillerin gelişmesi hakkında bilgi vermesinden yola çıkarak karşılaştırmalı dilbilim çalışmalarında eski diller yerine çağdaş dilleri araştırmanın gerekliliğini öne sürmüşlerdir (Bağlan Özer, 2004: 130). Yenidilbilgicilerin görüşlerinin yayılması lehçebilimin gelişimine katkıda bulunmuştur. Yenidilbilgici akımın temsilcilerine göre halkın konuştuğu dilin yaşayan bir dil olması dilin daha doğal olarak temsil edilmesinin yolunu açar (Koduhov, 2017: 50). 19. yüzyılın sonunda Yenidilbilgici akımın etkisinde yalnızca lehçebilim değil aynı zamanda uzamdilbilim de gelişir. Söz konusu gelişmeler lehçelerin ve lehçelerin konuşulduğu bölgeler hakkında yeni verilerin elde edilmesinin yolunu açmıştır (Koduhov, 2017: 50).

19. yüzyılın sonuna gelirken, Avrupa'daki dilbilim çalışmalarında tartışmalar ortaya çıkmıştır. Dilbilimsel analiz yöntemleri, dilbilimsel araştırma konusunun belirlenmesi ve dilsel yasaların özü ile ilgili sorular tartışılmış, dilbilimsel materyallerin incelenmesine dair yeni yaklaşımlar bulmak için girişimlerde bulunulmuştur. Bu yıllarda yapılan çalışmalarda dilin toplumsallığı ve yapısı üzerine yoğunlaşmıştır. Bu noktadan yola çıkarak *Toplumbilimsel Akım* dönemin dilbilim çalışmalarında merkezi konuma gelmiştir. Dilbilimde Toplumbilimsel Akım dilin özünün yalnızca bireysel-ruhbilimsel ve doğalcı anlayışla kavranması görüşüne karşı çıkmıştır (Koduhov, 2017: 57). Dönemin önde gelen dilbilimcileri dilin toplumsal yanını özellikle vurgulamışlardır.

Rusya'da dilin toplumsal tarafı dilbilime önemli katkılar sağlayan İvan Aleksandroviç Boduen de Kurtene (1845-1929) ve Filipp Fedoroviç Fortunatov (1848-1914)

tarafından ele alınmıştır. Bilim adamlarının ve yine bu dönemde kurulan dilbilim okullarının kendilerine özgü dilbilim anlayışları mevcuttur. Söz konusu anlayış birçok açıdan Yenidilbilgici akımdan ve yapısalcılıktan farklıdır ve dilbilimdeki bu ara dönem Rus bilim adamı Vitaliy İvanoviç Koduhov (2017: 58) tarafından *Neogrammatizm* olarak adlandırılır. Neogrammatizm, Moskova Dilbilim Okulu, Kazan Dilbilim Okulu ve İsviçre ya da Cenevre Dilbilim Okulu olmak üzere üç okulda faaliyet göstermiştir. Söz konusu üç okul dilbilgisini incelemekte ancak farklı şekillerde değerlendirmektedir. Hepsi dilin toplumsal niteliğini dilin ruhbilimsel ve maddi özünü inkâr etmeden kabul etmektedirler. Söz konusu okullar yalnızca dilin tarihi ile ilgilenmez aynı zamanda dilin yapısını da inceler. Kazan Dilbilim Okulu fonem ve morfemleri incelerken, Moskova Dilbilim Okulu sözcüğün şekli ve sözcük gruplarını, İsviçre Dilbilim Okulu ise dilsel ilişkileri kendine konu edinir. Diğer bir deyişle bu üç okul da yaşayan dillerle ve onların birimleri ile ilgili çalışmalarda bulunur (Şulejkova, 2004: 141).

Moskova Dilbilim Okulu'nun kurucusu F. F. Fortunatov'dur. Fortunatov, dili sözcük ve sözcük gruplarının toplamı olarak ele almıştır. Fortunatov'a göre dil yalnızca birkaçı hariç cümlelerde birleşen sözcüklerden oluşur. Bu nedenle sözcüklerin düşünme ve konuşma ifadelerindeki yani cümlelerdeki birleşiminde sözcük ve sözcük grupları arasında ayırım yapılması gereklidir (Fortunatov, 2016: 111). Fortunatov, Hint-Avrupa Dillerinin fonetiği ve morfolojisi alanında çalışır ve sözcük ve sözcük grupları ile ilgili çalışmalarıyla Rus dilbilimine önemli katkılar sağlar. Rus dilbilimcinin *Samaveda-Aranyaka-Samhita* (1875), *Baltık Dillerinde Vurgu ve Uzunluk Üzerine*, (Ob udarenii i dolgote v baltiyskih yazıkah, 1895), *Eski Slav Dilinin (Kilise Slavcası) Fonetiği Üzerine Dersler*, (Lektsii po fonetike staroslavvyanskogo (tserkovnoslavvyanskogo) yazıka, 1919), *Karşılaştırmalı Dilbilim*, (Sravnitelnoe yazıkovedenie, 1901-1902) gibi önemli çalışmaları bulunmaktadır (Koduhov, 2017: 65-66).

Kazan Dilbilim Okulu ise Rusya'da 19. yüzyılın sonunda Kazan Üniversitesinde yapılan çalışmalarla bağlantılı olarak İ. A. Boduen de Kurtene tarafından kurulur. Kazan Dilbilim Okulu dili toplumsal ve ruhbilimsel bir olgu olarak ele almakta ve fonem ve morfemleri temel dilsel parçalar olarak kabul etmektedir. Boduen de Kurtene dilin toplumsal olarak ayrılaşmasına dikkat çekerek dilin yalnızca toplumda var olabileceğini, insanların zihinsel gelişiminin yalnızca diğer insanlarla iletişimde bulunarak mümkün olabileceğini ve

bu nedenle de dilbilimin toplumsal bir bilim olarak kabul edilmesi gerekliliğini savunmaktadır (Berezin, 1984: 140). Dilbilimcinin *Dilbilim ve Dil Üzerine Bazı Genel Düşünceler*, (Nekotorie obşie zameçaniya o yazıkovedenii i yazıke 1871), *Fonetik Değişim Teorisinin Denemesi. Psikofonetikten Bölüm* (Opıt teorii fonetiçeskih alternatsiy. Glava iz psihofonetiki, 1895), *Dilbilim ya da Dilbilim, 19. Yüzyıl* (Yazıkoznanie, ili lingvistika, xıx veka, 1901), *Dilbilimsel İşaretler ve Özdeyişler*, (Lingvistiçeskie zametki i aforizmi, 1903), *Dilbilime Giriş*, (Vvedenie v yazıkovedenie, 1917) gibi çalışmaları bulunmaktadır.

20. yüzyılda ise dilbilim artık dilin yapısallığı üzerine yapılan çalışmalarla ilerlemektedir. Çağdaş dilbilimin kurucusu sayılan Saussure, bağımsızlığına kavuşturduğu dilbilime yöntemsel açıdan yeni bir yön vermiştir. Dilbilimci, incelediği konuyu bağıntıların belirlediği bir dizge olarak ele almakta ve iç düzeneklere yapılara doğru yönelmektedir (Vardar, 2001: 30). Böylelikle, dilbilimde *Yapısalcılık* dönemi başlamıştır.

Yapısal dilbilim çeşitli okullara ve bu okulların doğrultusunda da çeşitli akımlara ayrılmaktadır. *Prag Dilbilim Okulu*, İşlevsel Dilbilim üzerine çalışmalar yapmış, *Yale Dilbilim Okulu* Tanımlayıcı Dilbilime yönelmiştir. *Kopenhag Dilbilim Okulu* ise dilbilimde glosematik anlayışı benimsemiştir. Sovyet dönemi dilbilim tarihinde ise yapısalcılık tek bir okul çerçevesinde ele alınmamıştır. Sovyet döneminde yapısalcılığın gelişmesi dönemin dilbilim dünyasında yapılan çalışmalardan çok daha sonra gerçekleşecektir.

Sovyet Döneminde dilbilimin gelişim sürecine bakıldığında ise dilbilimde Marksist-Leninist felsefenin temel alındığı belirtilebilir. Dönemin birçok çalışmasında dilbilimciler için Marksist-Leninist klasiklerin yöntemsel önemi açıklanır; V. N. Voloşinov tarafından *Marksizm ve Dil Felsefesi* (Marksizm i filosofiya yazıka, 1929), R. O. Şor tarafından *Dilbilim ve Materyalizm* (Yazıkovedenie i materializm, 1929-1931), *Marksist Dilbilim Yolunda* (Na putyah k marksistskoy lingvistike, 1931), E. D. Polivanov tarafından *Dil Üzerine Lenin ve Lenin'in Dili* (Lenin o yazıke i yazık lenina, 1936) adlı çalışmalar kaleme alınır. Tüm bu incelemelerin ortak özelliği Karl Marks'ın dilbilimin gelişimi üzerine yaptığı çalışmaların anlamını göstermektir (Koduhov, 2017:101).

Sovyet dilbilim tarihi, zengin olgusal materyalleri biriktirerek, dilbilimsel analiz tekniklerini geliştirerek dil teorisini zenginleştiren ve derinleştiren karmaşık ve çelişkili bir süreci kapsamaktadır (Koduhov, 2017: 99). Sovyet dilbilim teorisi büyük ölçüde Rusya'daki

öncül dilbilim geleneğini sürdürerek oluşturulur. Bu süreç özellikle A. A. Potebnya'nın semasiolojik ve dilbilgisi kavramlarıyla, Moskova Dilbilim Okulu'nun kurucusu F. F. Fortunatov'un çalışmalarıyla, Fortunatov'un dilbilim geleneğinin takipçileri olan Aleksandr Matveyeviç Peşkovski (1878-1933), Dimitriy Nikolayeviç Uşakov (1873-1942) ve Aleksey Aleksandroviç Şahmatov'un (1864-1920) çalışmalarıyla ilerler. İ. A. Boduen de Kurtene'nin ve dilbilimcinin takipçilerinden olan Vasiliy Alekseyeviç Bogoroditski (1857-1941), Yevgeniy Dimitriyeviç Polivanov (1891-1938) ve Lev Vladimiroviç Şerba'nın (1880-1944) da söz konusu sürece katkılarının olduğu görülmektedir.

20.yüzyılım 20'li yıllarında Sovyet Rusya'da dilbilimin gelişiminde Moskova ve Petrograd (Leningrad) Üniversiteleri temel role sahiptir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dönemin bilimsel faaliyetlerini yeniden düzenlemesi ile birlikte hem taşradaki hem de merkezdeki yüksekokulların dilbilim alanındaki önemi büyük ölçüde azalmıştır. Bu okullar yerine Moskova Devlet Üniversitesi bünyesinde eğitim enstitüleri oluşturulmuştur (Alpatov, 2005: 229). Böylelikle dilbilim başlı başına bir bilim dalı olarak eğitim enstitülerinde yer almıştır.

20. yüzyılım 30'lu yıllarında Sovyet Rusya'da bilim ve kültür alanında birçok değişiklik yaşanır. Dönemin dilbilimindeki pratik faaliyetler öncelikle SSCB'deki halkların yazılı dillerinin oluşturulması ve reforma tabii tutulması ile bağlantılıdır (Koduhov, 2017: 100). 1920 ve 1930 yılları arasını kapsayan on yıllık süreçte SSCB'ye bağlı on halk, edebi dillerinin oluşmasının yolunu açan ana dillerinde yazı hakkını elde ederler (Şulejkova, 2004: 284). Bu noktadan yola çıkarak dönemin dilbiliminde dilin toplumsal yanının ağırlıklı olduğu belirtilebilir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet dilbiliminin tek bir birleşik kuramı ortaya çıkarılmaya çalışılır. 1950 yılında Pravda Gazetesi'nde dilbilimin bağımsızlığı hakkında bir tartışma ortaya atılır. Stalin de bu tartışmaya katılarak *Marksizm ve Dilbilim Soruları* (Marksizm i voprosı yazıkoznaniye, 1950) adlı çalışmasıyla dilbilimin gelişimi üzerine katkı sağlar. Aynı yıl SSCB Bilimler Akademisi'nin dilbilim enstitüsü kurulur. Dilbilim çalışmaları çok daha sonuç odaklı ve evrensel hale gelir ve Sovyet biliminin dil alanındaki uluslararası otoritesi güçlenir (Koduhov, 2017: 108).

Dönemin tüm bu yaklaşımlarının yanı sıra dil öğrenimindeki yapısal ve matematiksel yöntemlere olan yaklaşımlar artar. Yapısalcılığın ve yapısal yöntemlerin konumunu belirlemede problemler ortaya atılır. Bir yandan yapısal dilbilime eleştiriler sürerken diğer yandan yapısalcılık SSCB'nin dilbilim tarihinde yeni bir dönem olarak belirlenir. 1960 yılından itibaren *Dilbilimde Yenilik* (Novoe v lingvistike) adlı derlemede yapısalcılık fikirlerinin ve yöntemlerinin yaygın hale getirildiği makaleler ve kitaplar yayımlanır (Alpatov, 2005: 200).

SONUÇ

Dilbilim tarihinin başlangıcında dilbilgisi çatısı altında toplanan dilbilim çalışmaları Rusya'da bu alanda yapılan çalışmaları etkilemiştir. Ancak bu çalışmalar, Rusya'da 19. yüzyılın başlangıcında ağırlık kazanmaya başlamıştır. Yüzyılın başında dil mantıksal-dilbilgisel bir görüşle ele alınırken ilerleyen dönemlerde karşılaştırmalı tarihsel açıdan değerlendirilmiştir.

Dilbilim tarihinde Karşılaştırmalı-Tarihsel Dilbilim başlı başına bir yöntem olmadan önce Rusya'da bu alandaki ilk çalışmalar 18. yüzyılda M. V. Lomonosov tarafından yapılmıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde ise Rusya'da çağdaşları J. Grimm, R. C. Rask, F. Bopp ile beraber karşılaştırmalı-tarihsel yöntemin kurucusu kabul edilen Vostokov'un Rus ve Slav dilleri arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya çıkarmayı amaçladığı çalışmaları bulunmaktadır.

19. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'da üniversitelere dilbilim kürsüleri kurulmuş ve ileride faaliyet gösterecek dilbilim okullarının kurucuları F. F. Fortunatov, İ. A. Boduen de Kurtene gibi Rus bilim insanları bu kürsülerde çalışmalar yapmışlardır. Yüzyılın 60 ve 80'li yıllarında dilbilim salt mantıksal ve doğalcı yönlerden değerlendirmelerin olduğu bir bilim dalı olmaktan çıkmış, dilin toplumsal yönü ve ruhbilimsel doğası üzerine çalışmalar yapılmıştır. Rusya'da söz konusu alanlarda F. İ. Buslaev, A. A. Potebnya gibi dilbilimciler faaliyetlerde bulunmuşlardır. Yüzyılın sonlarında ise dilbilime dilin özünün yalnızca bireysel-ruhbilimsel ve doğalcı anlayışla yaklaşılmaması gerekliliğini savunan toplumbilimsel anlayış hâkim olmuştur. Rusya'da bu alanın temsilcileri İ. A. Boduen de Kurtene ve F. F. Fortunatov'dur. Aynı dönemde Neogrammatizm gibi diğer akımlardan

farklılıklar gösteren akımların varlığı da mevcuttur. Neogrammatizm, Moskova Dilbilim Okulu, Kazan Dilbilim Okulu ve İsviçre Dilbilim Okulunda faaliyet göstermiştir.

20. yüzyılda ise dilbilimin Yapısalcılık başlığı altında yapılan çalışmalarla ilerlediği görülmüştür. Bu dönem Sovyet dilbiliminde Marksist-Leninist felsefenin temel alındığı dönem olarak kabul edilebilir.

Rusya’da dilbilimin gelişim sürecine genel olarak bakıldığında bu sürecin diğer ülkelerde dil üzerine yapılan çalışmalarla aynı ekseninde ilerlediği görülür. Ancak Sovyet döneminde söz konusu ilerleyiş dönemin toplumsal koşullarıyla bağlantılı olarak dilbilimin genel gelişim çizgisinden ayrılır. Bu süreçte dilbilimde felsefi anlayış benimsenir. Dilbilimde kabul gören bu anlayışla birlikte diğer ülkelerde yapılan dilbilim çalışmalarında olduğu gibi dilin yapısına yönelen araştırmalar da yapılır. Görüldüğü üzere yaşanan süreçte Rusya’da dilbilimin hem bağımsız bir bilim olarak yerini aldığı hem de dilin incelenmesinde katkılar sağlayan isimlerin ortaya çıktığı açıktır.

KAYNAKLAR

ALPATOV, V. M. (2005), *İstoriya lingvistiçeskih uçenyi*, Moskva: Yazıkı Slavyanskoy kulturi.

AMİROVA, T. A., OLHOVİKOV, B. A., ROJDESTVENSKİ, YU. V. (2005), *İstoriya yazıkoznaniya*, Moskva: Akademiya.

BAĞLAN ÖZER, Z. (2004), *Rus Dilinin Gelişim Evreleri*, Ankara, Burgaz Yayınevi.

BAYRAV, S. (1998), *Filolojinin Oluşumu*, İstanbul: Multilingual.

BEREZİN, F. M. (1984), *İstoriya lingvistiçeskih uçenii*, Moskva, Vısşaya Şkola.

ÇEMODANOV, N. S. (2018), *Sravnitelnoe yazıkoznanie v Rossii*, Moskva: İzdadelstvo

FİLKOVA, P. (1976), *İstoriya russkogo literaturnogo yazıkı*, Sofiya: Nauka i İskusstvo.

FORTUNATOV, F. F. (2016), *Sravnitelnoe yazıkovedenie*, Moskva: Stereotip.

İMER, K., ÖZSOY, A. S., KOCAMAN, A. (2011), *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

İNANIR, E. (2008), *I. Petro ve II. Katerina'nın Kanatları Altında XVIII. Yüzyıl Rus Edebiyatı*, İstanbul, İskenderiye.

KODUHOV, V. İ. (2017), *Obşee yazıkoznaniye*, Moskva: Knijny Dom "Librokom".

KONİRAŞOV, N. A. (1979), *İstoriya lingvistiçeskih uçeniy*, Moskva, Prosveşenie.

LOMONOSOV, M. V. (1952), *Polnoe sobranie soçineniy*, Moskva: Akademiya Nauk SSCR.

POTEBNYA, A. A. (1968), *İz zapisok po russkoy grammatike; Ob izmenenii znaçeniya i zamenah suşestvitelnogo*, Moskva: Prosveşenie.

SAUSSURE, De. F. (1998), *Genel Dilbilim Dersleri*, Berke Vardar (Çev.). İstanbul: Multilingual.

ŞULEJKOVA, S. G. (2004), *İstoriya lingvistiçeskih uçeniy*, Moskva: Flinta Nauka.

ÜÇOK, N. (2004), *Genel Dilbilim (Lengüistik)*, İstanbul: Multilingual.

VARDAR, B. (2001), *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, İstanbul, Multilingual.

VİNOGRADOV, V.V. (1978), *İstoriya russkih lingvistiçeskih uçeniy*, Moskva: Vışşaya Şkola.

VİNOKUR, G. O. (1991), *O yazıke, hudojestvennoy literaturı*, Moskva: Vışşaya Şkola.

VOLOŞİNA, O. A. (2014), Aleksandr Hristoforoviç Vostokov (1781-1864)-osnovatel sravnitelno-istoriçeskoj slavistiki, *Russkaya reç*, (5. sayı), 68-76.